

УДК 327.88:316.77]-048.66(477)»2022/...»
DOI: 10.31651/2076-5908-2025-3-17-28

Юрій НІКОЛАЄЦЬ

*доктор історичних наук, професор, завідувач відділу політичної культури та ідеології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України, м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1986-9956>
e-mail: nikolaets-yu@ukr.net*

СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ ДЕСТРУКТИВНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ ВПЛИВАМ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВОЄННОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація. Мета. Визначити, що в умовах повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації деструктивні інформаційні впливи ворога є засобом реалізації стратегічних планів РФ, пов'язаних із ліквідацією української державності та нації. **Наукова новизна.** Висвітлено, що спільні зусилля держави та громадянського суспільства дозволили поширити серед українських громадян переконання у тому, що сучасна російсько-українська війна є екзистенційним протистоянням для України. Доведено, що тривале поширення інформації через близьких до влади інфлюенсерів обумовило зростання недовіри до неї на тлі розходжень між обіцянками влади та їх реалізацією. Така недовіра зростала в умовах поширення популістських гасел та повідомлень низкою провладних «експертів», які продемонстрували нездатність формування реалістичних прогнозів, неготовність реально оцінити події на фронті, масштаби і характер іноземної допомоги, а також небажання пов'язувати її надання із певними заздалегідь визначеними діями української влади, спрямованими на боротьбу із проявами корупції. **Висновки.** Визначено, що співпраця низки блогерів з окремими державними органами певною мірою полегшила процес обміну військовополоненими, сприяла спростуванню низки фейків російської пропаганди, висвітлюючи реальну мотивацію російських військовослужбовців щодо участі у війні проти України, яка ґрунтувалася не на ідеологічних переконаннях, а, передусім, на матеріально-фінансовій зацікавленості. Визначено, що підвищення медіаграмотності населення саме по собі не може забезпечити успіху у протидії ворожим деструктивним інформаційним впливам без дієвої та виваженої стратегічної комунікації.

Ключові слова: російсько-українська війна, повномасштабне воєнне вторгнення РФ, деструктивні інформаційні впливи, інформаційна війна, інфлюенсери.

Yurii NIKOLAIETS

*Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Political Culture and Ideology, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1986-9956>
e-mail: nikolaets-yu@ukr.net*

STRATEGIES AND PRACTICES TO COUNTER DESTRUCTIVE INFORMATION INFLUENCES DURING A FULL-SCALE MILITARY INVASION BY THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract. The purpose. It has been established that, under the conditions of the full-scale military invasion by the Russian Federation, the enemy's destructive information influences serve as a tool for implementing the Russian Federation's strategic plans aimed at eliminating Ukrainian statehood and nationhood. **The scientific novelty.** It is highlighted that the joint efforts of the state and civil society have succeeded in spreading among Ukrainian citizens the conviction that the current Russian-Ukrainian war constitutes an existential confrontation for Ukraine. It has been proven that the prolonged dissemination of information through influencers close to the authorities has led to growing distrust toward those authorities, against the backdrop of discrepancies between the government's promises and their actual implementation. This distrust has increased amid the spread of populist slogans and messages by a number of pro-government «experts» who demonstrated an inability to form realistic forecasts, a lack of readiness to objectively assess events on the front lines, the scale and nature of foreign aid, as

*well as an unwillingness to link the provision of such aid to specific pre-determined actions by the Ukrainian authorities aimed at combating manifestations of corruption. **The conclusions.** It has been determined that cooperation between certain bloggers and individual state bodies has, to some extent, facilitated the process of exchanging prisoners of war, contributed to debunking a number of fakes spread by Russian propaganda, and shed light on the real motivation of Russian servicemen for participating in the war against Ukraine – a motivation based not on ideological convictions but primarily on material and financial incentives. It has been established that increasing the population's media literacy on its own cannot ensure success in countering hostile destructive information influences without an effective and well-considered strategic communication policy.*

Keywords: *Russian-Ukrainian war, full-scale military invasion of the Russian Federation, destructive information influences, information warfare, influencers.*

Постановка проблеми. Деструктивні інформаційні впливи – це дії, спрямовані на руйнування психічного, емоційного стану, поведінки та світогляду людей або цілих суспільств шляхом поширення певної інформації. Такі дії передбачають використання методів психологічного впливу (маніпуляція, дезінформація, пропаганда) для досягнення політичних, економічних чи військових цілей, і можуть включати реалізацію кіберзагроз для порушення роботи інформаційних систем. Деструктивний характер інформаційних впливів визначений їхньою спрямованістю на руйнування певних усталених відносин у суспільстві, ставлення до виконання громадянських обов'язків, переформатування суспільної свідомості та ціннісних орієнтирів, що особливо небезпечно в умовах війни, коли від позиції громадян вирішальним чином може залежати організація ефективної відсічі ворогу.

До основних завдань деструктивного інформаційного впливу відносять маніпулювання суспільною свідомістю і політичними орієнтаціями громадян; дестабілізацію суспільства із введенням населення в оману щодо роботи органів державної влади, правоохоронних та судових органів; провокування соціальних, політичних, міжетнічних та міжконфесійних конфліктів; дискредитацію історичної політики країни із переформатування історичної пам'яті; піддрив впливу держави на міжнародній арені, її обороноздатності та бойового потенціалу, зокрема й через забезпечення зневіри громадян у можливості організувати належну відсіч ворогові; створення передумов для кризових явищ в економіці, постачанні збройних сил необхідною зброєю та військовим спорядженням, проведенні мобілізації тощо.

Неможливість підпорядкувати Україну шляхом розв'язування локальної війни упродовж 2014–2021 рр. визначила втілення у життя наступного кроку агресивної зовнішньої політики РФ – повномасштабного воєнного вторгнення, яке було підготовлене і супроводжувалося застосуванням деструктивних інформаційних впливів. Тактика агресора у підготовці та розв'язуванні повномасштабної війни проти України багато у чому не відрізнялась від тих, що неодноразово використовували СРСР та Росія для формування *casus belli*: роздмухування сепаратистських рухів на території іншої країни, проголошення «незалежності» її окремого регіону чи регіонів зі створенням проросійського уряду та наступним його офіційним визнанням, максимальна мілітаризація квазідержавних утворень сепаратистів із формуванням військових підрозділів за залучення до них місцевого населення, а потім – воєнне вторгнення начебто на «прохання» проросійських квазідержавних утворень про «захист».

За допомогою деструктивних інформаційних впливів РФ намагалася пояснити «причини» так званої «спеціальної воєнної операції», окреслити засоби її втілення та мінімізувати можливі репутаційні та інші негативні наслідки масштабного застосування зброї проти суверенної держави на міжнародній арені, а також перешкодити Україні у організації відсічі повномасштабному воєнному вторгненню та отриманні допомоги від іноземних партнерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти обраної теми дослідження висвітлені у публікаціях О. Свідерської [1–3], І. Малика [4], які досліджували специфіку розгортання когнітивної війни, Р. Черниша [5] який приділив увагу дослідженню маніпуляцій свідомістю у соцмережах та впливу фейків на нацбезпеку. Дослідження

продовжує наукові пошуки автора, присвячені аналізу інформаційної війни РФ проти України [6–12].

Мета дослідження полягає у тому, щоб охарактеризувати засоби деструктивних інформаційних впливів РФ в умовах повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації в Україну та визначити найбільш дієві засоби протидії таким впливам. Означене передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань, як характеристика російсько- та українськоцентричного дискурсів про причини та перебіг російсько-української війни, висвітлення ролі державних органів та українського громадянського суспільства в організації відсічі ворогові у інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу. «Обґрунтовуючи» нічим неспровокований напад на сусідню країну, Росія намагалася представити його як «захист» у відповідь на «можливу агресію з боку України». Україна у цьому контексті була названа сформованим за допомогою США «антиросійським проєктом» із «нацистським урядом», який, начебто, стоїть на перешкоді «прагненням російського населення України поновити зв'язки із РФ». Росіян, які живуть в Україні, назвали жертвами української пропаганди або особами, які втратили рідне коріння. Тема «захисту» РФ від зовнішньої «загрози» заповонила російські інформаційно-комунікаційні ресурси наприкінці лютого 2022 р. При тому тема «захисту» мала принаймні два забарвлення. «Ядром» (термін В. Кулика) першого був захист території РФ, на яку начебто зазіхала Україна, прагнучи відновити контроль за тимчасово окупованими територіями. «Ядром» другого – захист зовнішньополітичних інтересів РФ, які подавали як прагнення обмежити просування НАТО на схід, необхідність протистояння із «Заходом», який зазіхає на природні ресурси Росії, та ліквідацію «антиросії» – тобто України, яка непідпорядкована РФ і орієнтується на західноєвропейські держави і США у зовнішній політиці. Останнє було тісно пов'язане із закликом захисту «істинно російських цінностей», які намагалися подавати через призму колективізму, патерналізму та православ'я. Тема «захисту» від зовнішніх ворогів слугувала прикриттям справжньої мети РФ, яка на той час полягала у знищенні Української державності, із забезпеченням умов, за яких вона ніколи б не змогла відродитися у майбутньому.

3 квітня 2022 р. російське державне інформаційне агентство «РИА Новості» опублікувало статтю Т. Сергєйцева «Что Россия должна сделать с Украиной». Зміст цієї публікації відображав дійсні уявлення російської верхівки про плани щодо України. Її автор відверто наголошував, що «нацистська, бандерівська Україна, ворог Росії і інструмент Заходу по знищенню Росії нам не потрібна». Т. Сергєйцев підкреслював, що «нацисти, які взяли до рук зброю, мають бути по максимуму знищені на полі бою» і «не варто розмежовувати ЗСУ та так звані нацбати», а також формування територіальної оборони, оскільки «всі вони причетні до безмежної жорстокості щодо мирного населення, винні у геноциді руського народу». Автор статті закликав до показового покарання усіх «активних нацистів», проведення «тотальної люстрації», ліквідації і заборони будь-яких організацій, пов'язаних із «практикою нацизму». Винними він оголошував і «значну частину народної маси, яка є пасивними нацистами», а «справедливе покарання цієї частини населення» вбачав у тому, що вона буде «нести тягар справедливої війни проти нацистської системи». Т. Сергєйцев стверджував, що «українізм несе у собі не меншу, а більшу загрозу світу і Росії, аніж німецький нацизм». Він зробив наголос, що «назва „Україна” не може бути збережена як титул ніякого повністю денацифікованого утворення на звільненій від нацистського режиму території», а створені на цих землях державні утворення повинні «спокутувати провину перед Росією за ставлення до неї як до ворога», що «може бути реалізоване лише спираючись на Росію у процесах відновлення, відродження і розвитку». Ототожнюючи «денацифікацію» із «деукраїнізацією», Т. Сергєйцев підкреслював, що «українізм – штучна антиросійська конструкція», а тому «денацифікація України – це і її обов'язкова десвропеїзація». При тому важливими кроками «денацифікації» були названі ліквідація «військової, інформаційної, освітньої інфраструктури» та «інсталяція російського інформаційного простору» [13].

Рішення про «денацифікацію» України по суті було відкиданням не лише права нації на самовизначення, а й демократичних та загальнолюдських цінностей із кроками до

домінування виключно права сили, яке панувало за первісного ладу. Уявлення про «свободу» РФ намагалася звести до обов'язку підтримувати Росію у будь-яких діях її вищого керівництва на кшталт уявлень про беззастережне підкорення вождю. При тому висловлювання Т. Сергєйцева не були лише словами одного із політтехнологів, а спиралися на позицію вищого керівництва РФ, яке неодноразово висловлювало подібні думки. Не було у статті Т. Сергєйцева лише одного з того, про що, наприклад, вів мову Президент РФ В. Путін у контексті можливих засобів забезпечення успіху так званої «спеціальної воєнної операції». Йдеться про можливість розв'язування ядерної війни задля досягнення цілей Росії.

Як показали жахливі події 2022 р. у Бучі, Ірпені, Маріуполі та низці інших українських міст і сіл, російська армія цілком була і залишається готовою до масового терору щодо населення України. При тому російські військовослужбовці підкреслювали, що не зупиняться й перед використанням «ядерного тероризму». Так, після тимчасового захоплення Запорізької АЕС начальник військ радіаційного, хімічного і біологічного захисту збройних сил РФ В. Васильєв наголосив, що росіяни замінували усі важливі об'єкти станції і натякнув на готовність зірвати її при спробі штурму з боку ЗСУ. Заявивши, що «тут буде або російська земля, або випалена пустеля», він підкреслив, що «воїни-визволителі» не мають іншої альтернативи [14].

Дії так званих «російських визволителів» за дуже короткий час продемонстрували, що повномасштабне воєнне вторгнення РФ має принципово іншу мету, аніж локальне. Масові ракетно-артилерійські обстріли українських міст і сіл із повним руйнуванням частини з них та варварським винищенням місцевих жителів, жорстокість російської армії з катуванням мирних громадян та українських військовослужбовців, неодноразовим застосуванням зброї масового ураження та ударами по цивільній інфраструктурі свідчили про зміну пріоритетів країни-агресора у війні проти України. Таким пріоритетом стало знищення української державності та нації.

При тому РФ прагнула нав'язати як громадянам України, так і світовому співтовариству думку, що в Україні немає іншої альтернативи, окрім капітуляції за повної переваги Росії у людських і матеріальних ресурсах. Країна-агресор намагалася маніпулювати цінністю людського життя роблячи наголос, що саме капітуляція допоможе уникнути подальшого кровопролиття і буде запорукою відновлення миру. Повномасштабне воєнне вторгнення стало відображенням поглиблення між громадянами РФ і України конфлікту цінностей, пов'язаного із сприйняттям цінності держави в Росії та в Україні. Для громадян РФ держава як цінність сприймалась через призму імперської величі і уявлень про можливість застосування сили, а для громадян України цінністю виступила суверенна Українська держава із правом вільного вибору напряму державного будівництва.

У таких умовах надзвичайно важливим аспектом організації протидії ворожим деструктивним інформаційним впливам стало формування переконання більшості громадян України у тому, що сучасна російсько-українська війна є екзистенційним конфліктом для Української держави та нації. У цьому питанні держава і громадянське суспільство виступили спільно, концентруючи зусилля на поширенні інформації про те, що альтернативою опору загарбникам будуть репресії та фізичне знищення.

Деякі науковці вважають, що основним чинником перемоги українського суспільства над російською пропагандою постав високий показник мобілізації у віртуальному просторі: реальні фото з війни, волонтерство, яке об'єднувало зірок, блогерів, звичайних громадян, інтелектуалів, політиків, злагоджені дії кібер-поліції, кібер-хакерів, політичні промови президента, чоловіки, які поверталися до України для того, аби записуватися у ряди ТРО чи ЗСУ, жінки, які намагалися захистити життя своїх дітей [3, с. 60–65]. Загалом погоджуючись із такою думкою, варто додати, що для протидії поширенню ворожих деструктивних впливів у інформаційному просторі важливим було й чітке окреслення меж забороненої для поширення інформації та забезпечення виваженої стратегічної комунікації.

3 березня 2022 р. з'явився наказ головнокомандувача ЗСУ В. Залужного «Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану»

[15]. Цей наказ визначив основні напрями взаємодії з медіа та окреслив перелік забороненої для поширення інформації. У роз'ясненні Генерального штабу містилася заборона на розголошення інформації про постачання зброї для ЗСУ, місця розташування військових об'єктів та влучання ворожих ракет. Заборонявся також фактчекінг заяв і публікацій силових відомств і спецслужб. У роз'ясненні були також визначені умови акредитації представників засобів масової інформації під час дії правового режиму воєнного стану та правила їх роботи у районах ведення бойових дій. В Україні був заборонений допуск представників засобів масової інформації (у тому числі й акредитованих) на військові та інші об'єкти, поширення інформації про які загрожувало виконанню завдань за призначенням. При тому у смузі бойових дій працювати могли тільки працівники засобів масової інформації та прес-служб центральних органів виконавчої влади, які отримали прес-карту Збройних Сил України.

У додатку до наказу Головнокомандувача ЗСУ [16] містилося зобов'язання визначати навіть маршрут пересування акредитованих представників засобів масової інформації по території певних військових об'єктів, а також місця для фотографування озброєння та військової техніки. Супровід представників засобів масової інформації у районах бойових дій мав здійснюватися прес-офіцерами, які могли здійснювати перегляд фото- та відеоматеріалів для перевірки. А ті, хто виконували бойові (спеціальні) завдання могли давати інтерв'ю представникам ЗМІ тільки з дозволу відповідних керівників виключно після належного інструктажу щодо недопущення поширення інформації з обмеженим доступом. До переліку забороненої для розповсюдження інформації були віднесені координати місць розташування військових частин (підрозділів) ЗСУ, їх назви, відомості про чисельність особового складу та озброєння, будь-які відомості (описи, зображення та умовні позначки), які б могли дозволити противнику ідентифікувати воєнні частини, об'єкти, їх системи охорони та засоби захисту особового складу.

3 березня 2022 р. був ухвалений Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» [17]. Покарання було передбачене для тих громадян України, які здійснювали пропаганду у закладах освіти задля сприяння здійсненню збройної агресії проти України встановленню та утворенню тимчасової окупації частини території України. За організацію та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань було передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 10 до 15 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та з конфіскацією майна або без такої. Покаранням підлягало й публічне заперечення громадянином здійснення збройної агресії проти України. При тому публічним вважалося поширення закликів або висловлення заперечення у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації.

1 квітня 2022 р. був ухвалений Закон України «Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації» [18]. Цим законом була запроваджена кримінальна відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань. При тому посилювали відповідальність за вчинення таких дій з корисливих мотивів або з метою надання інформації державі, яка здійснює збройну агресію проти України, а також у випадку, якщо поширення інформації призвело до тяжких наслідків. Звісно, посилення відповідальності за поширення певної інформації в умовах повномасштабної російсько-української війни виглядало цілком логічним кроком. Проте такий крок був би набагато більш дієвим, якби відповідні заходи були вжиті ще на початку російсько-української війни, а держава ще на початку 1990-х рр. сформувала б виважену систему захисту власного інформаційного простору та протидію ворожим ІПСО.

В умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ Україна, окрім посилення відповідальності за поширення певної інформації, як засіб захисту інформаційного простору від ворожих деструктивних впливів, обрала також єдину інформаційну політику. Так, 25 лютого Міністерство культури та інформаційної політики оголосило про початок безперервного мовлення всеукраїнського телемарафону. До участі у створенні його контенту були запрошені телеканали «1+1», «СТБ»/«ICTV», «Інтер» і «Рада». А наступного дня до участі у телемарафоні долучилися телеканали «Україна», «Україна 24» і «Суспільне». З часом телемарафон почали транслювати майже усі українські телеканали, які робили це на добровільній і безоплатній основі. 19 березня 2022 р. Президент України ввів у дію рішення РНБО «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану» [19]. Таке рішення визначало пріоритетом національної безпеки реалізацію єдиної інформаційної політики через об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів у організації цілодобового телемарафону «єдині новини #UАразом» 21 березня 2022 р. Президент України підписав Указ про єдине мовлення на всіх каналах, вводячи в дію рішення РНБО «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану».

Цілодобове мовлення виступало засобом протидії ворожим пропагандистам, які стверджували про можливість за кілька днів зламати опір України. Інформація телемарафону та більшості YouTube- та Telegram-каналів блогерів України про героїчні зусилля воїнів ЗСУ, територіальної оборони, роботу поліції, пожежників, працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій слугувала для формування переконання у можливості відбити напад ворога, спростовуючи міт про непереможність «другої армії світу». Для етеру телемарафону на початку його роботи були характерними прямі включення із місць подій, що дозволяло не лише сформулювати певне власне враження про їх перебіг, а й відчутти напругу боротьби та складність її організації. Телемарафон демонстрував і низку відеороликів, які були записані пересічними громадянами і викладені у відеохостингу YouTube. Для багатьох блогерів це ставало додатковим стимулом для роботи, а для споживачів інформації дозволяло почути позицію жителів із різних регіонів держави. Телемарафон намагалися зробити майданчиком, де кожен громадянин у будь-який час доби мав би можливість отримати інформацію про найважливіші події у державі та у світі, порівняти її із контентом пропагандистів країни-агресора, який поширювали через мережу Інтернет та російські канали супутникового мовлення.

Усвідомлення більшістю українських громадян того, що повномасштабне воєнне вторгнення РФ радикалізувало війну до рівня екзистенційної для України, привело до формування суспільного консенсусу щодо війни з Російською Федерацією, який відкидав капітуляцію перед агресором і передбачав забезпечення твердих гарантій безпеки у майбутньому. Таке усвідомлення забезпечило прискорення розвитку громадянських інституцій. Російсько-українська війна виявила, що громадянські інституції в Україні виявилися сильнішими за державні [20, с. 228]. У медіапросторі це проявилось у взаємній підтримці у соцмережах: у обміні інформацією, необхідною для ЗСУ (наприклад, коригування цивільними вогню артилерії під час захисту Києва, Харкова та інших міст), у інформаційній підтримці військовослужбовців, у формуванні і посиленні інформаційного середовища, комфортного для патріотів держави.

Обмін інформацією між громадянами (тими, хто брав безпосередню участь у бойових діях, і тими, хто працював у тилу) сформував консолідовану думку щодо цінностей, які відстоює Україна у сучасній російсько-українській війні. Насамперед, йшлося про свободу (як негативну, так і позитивну), яка асоціювалася із «свободою вибору» шляху розвитку держави, а також про зорієнтованість на конструктивний діалог, соціальний мир і громадянський консенсус. При тому боротьба за політичну незалежність сприймалася не лише у контексті виключно України: у 2022 р. переважаючим було переконання, що Україна захищає й «європейські» або «західні» демократичні цінності від зазіхань з боку російського авторитаризму. І такий захист у сучасній російсько-українській війні – це прояв волелюбності українського народу, який не зважаючи на тривале поневолення не полишає прагнення вільно обирати своє майбутнє.

Стійкість українських громадян у війні з «спеціальною воєнною операцією» за рахунок їх обмеження. Назване «спеціальною воєнною операцією» повномасштабне воєнне вторгнення В. Путін у своєму виступі 24 лютого 2022 р. «виправдовував» необхідністю «захисту жителів Донбасу», «демлітаризацією та денацифікацією України». Коли ж російським військам не вдалося за короткий термін захопити українську столицю та інші великі міста, такі цілі, як «демлітаризація» та «денацифікація» практично зникли з ужитку російських політиків, які стали частіше вести мову про допомогу Донбасу. У березні 2022 р. В. Путін уже твердив про необхідність «звільнення Донбасу» та південної України задля забезпечення сухопутного коридору до тимчасово окупованого РФ Криму і отримання виходу до Придністров'я. У січні 2023 р. В. Путін заявив, що російська армія «захищає інтереси Росії», борючись проти загроз, які «намагаються створити на її ж історичних територіях». У липні 2023 р. «географічні завдання спецоперації» були розширені не лише на тимчасово непідконтрольні уряду України території Донецької та Луганської областей, а й на «низку інших територій». Росія оголосила про окупацію чотирьох областей України: Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької і неодноразово заявляла про неможливість завершення бойових дій без передачі цих областей до її складу.

Поширення у 2022 р. інформації про успішні дії ЗСУ, які дозволили відігнати ворога від Києва, Харкова, звільнити Херсон тощо, сприяли зміцненню довіри громадян до ЗСУ та військово-політичного керівництва країни. У 2022 р. українське суспільство демонструвало неабияку готовність протистояти ворогу, але одночасно, як це характерно для плюралістичного суспільства, вимагало відповідей на низку болючих питань, пов'язаних із визначенням ступеня готовності країни до відбиття ворожого нападу, перспективами завершення бойових дій, окресленням масштабів допомоги іноземних партнерів і термінів її надання, можливостями розробки та виробництва новітньої бойової техніки та військового спорядження. Для багатьох громадян виявилось незрозумілим, чому ворогові вдалося досить швидко просунутися на низці стратегічних напрямів, зокрема на Півдні нашої держави. Багато критики лунало й на адресу тих високопосадовців, які до останнього переконували громадян, що повномасштабного вторгнення РФ в Україну не буде, і підстав для хвилювання немає.

На фоні цього у етері всеукраїнського телемарафону дедалі більш помітним ставало зростання кількості виступів речників тих чи інших владних структур, ЗСУ та правоохоронних органів. Судження і оцінки частини таких речників певний час слугували своєрідним тестування настроїв громадян. Якщо слова того чи іншого речника викликали неприязнь чи спротив, то такі слова намагалися подати як його особисту думку. У іншому випадку позицію речника представляли тотожно позиції офіційних осіб. Однак, широко використовуючи послуги речників, владні структури певною мірою дистанціювалися від громадян, ставало помітним небажання високопосадовців напряму бути пов'язаними із обіцянками чи висловлюваннями, які оприлюднювали деякі з речників. Особливо помітним це стало після провалу широко розрекламованого в українських медіа контрнаступу, який начебто мав би забезпечити перелом у війні уже у 2023 р.

Ставка на поширення інформації через речників ставала одним із засобів «відвернення негативу» від вищого керівництва держави. Повідомлення речниками новин не лише сприяло поширенню «вторинної» інформації, а й забезпечувало зміцнення уваги громадян від народних депутатів та посадових осіб на речників. І проста зміна речників дозволяла певний час уникати пов'язування інформації із зацікавленістю певних політичних сил. Стало помітним і те, що паралельно із використанням послуг речників владні структури вдалися до поширення інформації через наближені до них Telegram-канали. Ці канали відрізнялися можливістю отримувати інсайдерську інформацію, прискорено реагували на певні події, трактуючи їх у вигідному для влади ключі. І досить часто траплялося так, що оприлюднення інформації у першу чергу відбувалося через Telegram-канали, а не у етері телемарафону.

Повномасштабна війна актуалізувала горизонтальні зв'язки між громадянами. Причиною цього стала нагальна необхідність прискореного обміну актуальною інформацією, яку не могло надати ні центральне телебачення, ні місцеві медіа. Спілкування

відбувалося переважно у соцмережах та месенджерах, основним з яких став Telegram. Перевага, як правило, надавалася повідомленням, що були отримані від рідних чи близьких людей. У соцмережах досить швидко були утворені тематичні групи, де обговорювалися проблеми тих, хто вимушений подорожувати разом, а також тих, хто знайшов спільний прихисток. У травні 2022 р. Київський міжнародний інститут соціології відзначав, що 76,6% українців використовували соціальні мережі як джерело інформації, телебачення – 66,7%, мережу Інтернет (не включаючи соціальні мережі) – 61,2%, радіо – 28,4%, а друковані ЗМІ – лише 15,7% опитаних. При тому повідомленням з телефіру довіряли 60,5% респондентів, а соціальним мережам – майже 54% [21]. Ці дані свідчать про розуміння того, що соцмережі виступили не найбільш надійним джерелом інформації, однак вони дозволяли отримувати її порівняно швидко.

Водночас зі зростанням уваги громадян до інформації з соціальних мереж і месенджерів, з'явилися й додаткові можливості для поширення російських наративів та фейків. Для частини блогерів (у тому числі й українських) пріоритетом у їх діяльності залишалася фінансова складова, яка мотивувала розповсюджувати неперевірені повідомлення, що претендували на сенсацію, необ'єктивні коментарі чи упереджені висновки. Критерієм для оприлюднення інформації ставала перспектива привабити якомога більшу кількість користувачів. Навіть в умовах повномасштабної війни частина блогерів виступала «за поглиблення дружніх відносин з Росією», не розуміючи як «політики могли розсварити два братні народи». Такі блогери засуджували рішення вищого керівництва, пов'язані із організацією опору ворогові, оскільки унаслідок бойових дій неминуче гинуть люди. Проте, закликаючи до мирного «врегулювання конфлікту», вони, як правило, уникали вести мову про територіальні претензії РФ до України, про жахливі наслідки ворожих обстрілів та про перспективи існування незалежної соборної української держави.

За таких умов набули гостроти суперечки навколо доцільності державного регулювання діяльності блогерів в Україні. Фактично блокування одних YouTube- чи Telegram-каналів не перешкоджало створенню інших. Ставало зрозумілим, що якщо б використовувалося тільки блокування каналів спілкування блогерів з підписниками, то це призводило б лише до розпорошення сил та засобів держави. Тому вже у березні 2022 р. Верховна Рада доповнила Кримінальний кодекс статтями 435-1 і 436-2. Вони передбачали криміналізацію виправдання, визнання правомірною або заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, а також глорифікацію її учасників. У Кримінальному кодексі України була передбачена й відповідальність за образу честі та гідності військовослужбовця, а також за виготовлення і розповсюдження відповідних матеріалів. Поширення інформації, яка заперечувала збройну агресію Російської Федерації проти України, також передбачало кримінальне покарання. Звичайно, посилення відповідальності за поширення недостовірної інформації в умовах війни виглядає цілком логічним кроком. Проте такий крок був би дієвішим, якби відповідні заходи були вжиті ще на початку російсько-української війни, а держава ще на початку 1990-х рр. сформувала б виважену систему захисту власного інформаційного простору та протидію ворожим інформаційно-психологічним спецопераціям.

Відтак з'явилася нагальна необхідність впорядкувати законодавство про засоби масової інформації, яке переважно було сформоване ще протягом 1991–1993 рр., коли не існувало онлайн-медіа та відеоплатформ. Нагальною потребою постала модернізація підходу держави до регулювання ринку інформаційної продукції, оскільки його можливості та специфіка суттєво виходили за межі «засобів масової інформації». У грудні 2022 р. був ухвалений Закон України «Про медіа» [22]. У законі містилася заборона поширювати інформацію, що заперечує або виправдовує злочинний характер комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 рр. в Україні, злочинний характер націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, створює позитивний образ осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, органах державної безпеки. Заборонялося виправдовувати встановлення радянської влади на території України або переслідування учасників боротьби за незалежність України у ХХ ст. Цілковито справедливо під заборону потрапила пропаганда збройної агресії Російської Федерації проти України,

приниження чи зневажання державної мови, а також заперечення факту існування українського народу (нації) та/або української державності та/або української мови. Визначені у Законі України «Про медіа» заборони перебували у руслі відомих «законів про декомунізацію», що були ухвалені у 2015 р. Такий крок не лише підтверджував непохитність курсу держави на декомунізацію, а й свідчив, що Україна буде протидіяти різного роду колаборантам, які вітали вторгнення РФ.

Водночас одним із недоліків Закону України «Про медіа» можна вважати недостатню увагу до заходів, спрямованих на формування медіаграмотності населення держави. Медіаграмотність населення трактується у законі як навички та знання, які надають користувачам можливість ефективно і безпечно користуватися медіа-сервісами. Проте у законі не визначено, які саме навички та знання забезпечують безпечне користування медіасервісами, де і у який спосіб такі знання можуть бути отримані громадянами та хто і як зобов'язаний такі знання надавати. У законі йдеться про те, що питаннями медіаграмотності населення має опікуватися Національна рада з питань телебачення і радіомовлення, яка має включати відповідні заходи до своєї Стратегії діяльності. А сама ця Стратегія має бути оновлена кожні три роки. Підвищення медіаграмотності, як визначено у законі, за рахунок реалізації певних проєктів, створення друкованих та електронних публікацій, формування вимог до провайдерів платформ спільного доступу до відео не можна вважати вичерпним переліком потрібних заходів. Ймовірно, що критерії визначення медіаграмотності населення та засоби її підвищення ще чекають свого визначення.

Проте вже зараз можна виокремити кілька важливих напрямів підвищення медіаграмотності населення. До таких напрямів може належати формування негативного ставлення до будь-якої анонімної інформації; відсутності у інформаційних повідомленнях, які містять оціночні судження, обґрунтування висновків; коментування чуток та неперевірених відомостей із створенням певних висновків на їх основі; поширення повідомлень з неназваних джерел або джерел, походження яких автор повідомлення відмовляється відкрити; ознайомлення зі змістом повідомлень, джерела походження яких не можна підтвердити за відповідними посиланнями. Ставлення із пересторогою має бути сформоване до раптової появи нових джерел контенту, які поширюють інсайдерську інформацію; до джерел, які подають інформацію не збалансовано, а також до інформації експертів, походження знань, умінь і навичок яких неможливо встановити або прогнози яких переважно не справджуються. Важливо переконати громадян у тому, що джерелом аналітики мають бути передусім визнані експерти-науковці.

Водночас організація дієвої протидії деструктивним інформаційним впливам також вимагає формування поглядів та поведінки громадян, їх ставлення до війни за допомогою виражених стратегічних комунікацій. Саме по собі підвищення медіаграмотності населення може не забезпечити потрібних результатів, якщо топ політики, державні службовці, представники військово-політичного керівництва країни будуть одночасно поширювати цілком протилежну інформацію не лише оціночного характеру, а й щодо наявності чи відсутності окремих фактів. Потрібне формування довготривалих кампаній для просування інтересів держави, а не реалізація інформаційних кампаній у режимі «політичного лідера-пожежника», орієнтованих на досягнення певних результатів у короткотерміновій перспективі.

Висновки. Восени 2025 р. можна стверджувати, що ефективність зусиль держави у справі протидії ворожим деструктивним інформаційним впливам в умовах війни не може бути оцінена однозначно. Успішними можна назвати зусилля держави та громадянського суспільства у справі формування переконання, що сучасна російсько-українська війна має екзистенційний характер для України. Успіхом також можна вважати спростування міфу про російську армію як «другу армію світу», яка начебто бореться проти «нацизму» і «захищає» російське населення України.

Водночас централізувати поширення інформації за допомогою загальнонаціонального телемарафону фактично не вдалося. Поле його досяжності залишалось обмеженим і охоплювало переважно громадян літнього віку, які постійно живуть у сільській місцевості і дещо менше – у містах. Посилення цифрових платформ спричинило масовий перехід

споживачів медіа з ефірних форм телебачення на споживання контенту соціальних мереж, відеохостингів та месенджерів. Яскравим свідченням такої тенденції стало лідерство Telegram-каналів як джерела інформації для українських громадян, чому сприяла владна підтримка деяких таких каналів.

Ставка влади на поширення інформації через інфлюенсерів, які отримували доступ до інсайдерської інформації, спрацювала лише частково, оскільки їх коментарі та підбір контенту, у багатьох випадках, був яскравим свідченням провладної позиції. І якщо на початку повномасштабного вторгнення таку позицію сприймали як зрозумілу і прийнятну, то з часом ставлення до неї дещо змінилося через зростання недовіри до тих джерел інформації, які ототожнювали із офіційними. Це відбувалося через поширення популістських гасел та повідомлень, нездатність значної частини «експертів» реально оцінити події на фронті, масштаби і характер іноземної допомоги, а також небажання пов'язувати її надання із певними заздальгід визначеними діями української влади, спрямованими на боротьбу із проявами корупції.

Співпраця низки блогерів з окремими державними органами дещо спростила процес обміну військовополоненими, сприяла спростуванню переконання, що «Росія своїх не залишає», а також твердження, що російські солдати передусім воюють за інтереси власної країни. Успішними виявилися проекти українських блогерів, які за сприяння певних державних органів отримали можливість показати справжнє обличчя та настрої російських військовополонених, переважна більшість яких віддала перевагу участі у війні як засобу покращення власного матеріального становища або зняття/погашення судимості. Важливим було й поширення інформації про мотиви та настрої українських колаборантів, які не зупинилися й перед коригуванням ворожих ударів по українських містах. Аналіз їх мотивації дозволив стверджувати, що у них корисливі мотиви були поєднані із ідеологічними переконаннями, закоріненими у радянському минулому.

Війна довела важливість медіаграмотності населення, яка постала вагомою запорукою протидії ворожим інформаційним спецопераціям і забезпеченням стійкості громадян. Водночас для повноцінного протистояння ворожим деструктивним впливам у інформаційному просторі одного лише підвищення медіаграмотності громадян замало: для цього необхідне цілеспрямоване, скоординоване використання інформаційних можливостей держави шляхом впливу на сприйняття, оцінки та поведінку цільової аудиторії із залученням публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю та здійснення інформаційних та психологічних операцій. При тому використання комунікаційних можливостей держави має бути здійснене із забезпеченням перевірки доцільності та дієвості втілення у життя тих чи інших заходів та оцінкою досягнутих завдяки їм результатів.

Список літератури

1. Свідерська О. Роль культурних кодів у конструюванні політичної дійсності в контексті інформаційно-когнітивної війни. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. Вип. 43. С. 306–313.
2. Свідерська О. Роль політичного мему в інформаційних війнах. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. Вип. 36. С. 136–140.
3. Свідерська О. Цифрова пропаганда та ризики інформаційної безпеки у контексті російсько-української війни. *Політикус*. 2022. № 2. С. 60–65.
4. Малик І. Когнітивна війна: людська свідомість як поле бою. *Регіональні студії*. 2024. № 39. С. 45–50.
5. Черниш Р. Деструктивний інформаційний вплив як елемент інформаційної війни. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3-4. С. 205–214.
6. Ніколаєць Ю. Інформаційно-комунікаційний простір України в умовах російсько-української війни (2014–2023). *Сіверянський літопис*. 2023. № 2. С. 140–152.
7. Ніколаєць Ю. Розвиток сфери медіа. *Адаптивні зміни політичного поля України* / за ред. О. Рафальського, О. Майбороди. Київ: ІПіЕнД, 2023. С. 415–452.
8. Ніколаєць Ю. Сфера медіа. *Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі*. Київ: ІПіЕнД, 2023. С. 490–557.
9. Ніколаєць Ю. Державна інформаційна політика України в умовах повномасштабного воєнного

- вторгнення Російської Федерації: суспільно-мобілізаційний потенціал і ефективність. *Політичні дослідження*. 2024. № 1. С. 42–76.
10. Ніколаєць Ю. Використання соціальних мереж у сучасній російсько-українській війні. *Війна за Україну: ХХ–ХХІ ст.* Одеса: ВД «Гельветика», 2024. Вип. 2. С. 82–91.
 11. Ніколаєць Ю. Вплив масмедіа на рівень суспільної солідарності в умовах війни. *Суспільно-політична солідарність в Україні в умовах війни*. Київ: ІПіЕнД, 2024. С. 221–258.
 12. Ніколаєць Ю. Механізми формування демократичного інформаційного поля. *Адаптивні зміни у функціонуванні політичної системи України в умовах повоєнної відбудови*. Київ: ІПіЕнД, 2024. С. 329–360.
 13. Сергейцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА*. 2022. URL: https://ria.ru/author_sergeytsev.
 14. Квасневская Д. «Тут будет российская земля или выжженная пустыня»: командир врага на ЗАЭС шокировал заявлением. 2022, 8 серпня. URL: https://24tv.ua/ru/rossijskij-komandir-zajavil-cto-meste-zajes-budet-russkaja-zemlja_n2119714_
 15. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану. Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України № 73. 2022 (Україна) URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785_
 16. Перелік інформації, розголошення якої може призвести до обізнаності противника про дії Збройних Сил України, інших складових сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану. Додаток до наказу Головнокомандувача Збройних Сил України № 73. 2022. (Україна). URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785?an=343_
 17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Закон України № 2108-IX. 2022. (Україна). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text_
 18. Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії агресії Російської Федерації. Закон України № 2178-IX. 2022. (Україна). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2178-20#Text_
 19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану». Указ Президента України № 152/2022. 2022. 19 Березень. (Україна). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761>.
 20. Горбулин В. Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки. Киев: Брайт Букс, 2019. 280 с.
 21. Медіаспоживання українців в умовах повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ. *Опора.ua*. 2022, 1 червня. URL: https://www.opora.ua/org/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannia-ukrayntsiv-v-umovakh-povnomasshtabnoyi-viini-opituvannia-opori_
 22. Про медіа. Закон України № 2849-IX. 2022. (Україна). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text_

References

1. Svidenska, O. (2022). The role of cultural codes in constructing political reality in the context of information-cognitive warfare. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofsko-politologichni studii [Visnyk of Lviv University. Series of Philosophical and Political Studies]*, 43, 306–313 [in Ukrainian].
2. Svidenska, O. (2022). The role of the political meme in information wars. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii [Actual Problems of Philosophy and Sociology]*, 36, 136–140 [in Ukrainian].
3. Svidenska, O. (2022). Digital propaganda and information security risks in the context of the Russian-Ukrainian war. *Politykus [Politykus]*, 2, 60–65 [in Ukrainian].
4. Malyk, I. (2024). Cognitive warfare: human consciousness as a battlefield. *Rehionalni studii [Regional Studies]*, 39, 45–50 [in Ukrainian].
5. Chernysh, R. (2023). Destructive information influence as an element of information warfare. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva [Bulletin of Criminal Proceedings]*, 3–4, 205–214 [in Ukrainian].
6. Nikolaets, Yu. (2023). The information-communication space of Ukraine during the Russian-Ukrainian war (2014–2023). *Siverianskyi litopys [Siveryanskyi Chronicle]*, 2, 140–152 [in Ukrainian].
7. Nikolaets, Yu. (2023). Development of the media sphere. *Adaptive changes in the political field of Ukraine*. Kyiv, 415–452 [in Ukrainian].
8. Nikolaets, Yu. (2023). The media sphere. *Dialectic of national-civic and ethnic in Ukrainian society*. Kyiv [in Ukrainian].

9. Nikolaets, Yu. (2024). Ukraine's state information policy under the conditions of the full-scale military invasion of the Russian Federation: societal mobilization potential and effectiveness. *Politychni doslidzhennia [Political Studies]*, 1, 42–76 [in Ukrainian].
10. Nikolaets, Yu. (2024). The use of social networks in the contemporary Russian-Ukrainian war. *War for Ukraine: 20th–21st centuries*. Odesa, 2, 82–91 [in Ukrainian].
11. Nikolaets, Yu. (2024). The influence of mass media on the level of societal solidarity in wartime conditions. *Societal-political solidarity in Ukraine in wartime conditions*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Nikolaets, Yu. (2024). Mechanisms of forming a democratic information field. *Adaptive changes in the functioning of Ukraine's political system under conditions of post-war reconstruction*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Sergeytsev, T. (2022). What Russia should do with Ukraine. *RIA*. Retrieved from: https://ria.ru/author_sergeytsev [in Russian].
14. Kvasnevskaia, D. (2022). «It will either be Russian land here or a scorched desert»: Enemy commander at Zaporizhzhia Nuclear Power Plant shocked with his statement. August, 8. Retrieved from: https://24tv.ua/ru/rossijskij-komandir-zajavil-chto-meste-zajes-budet-russkaja-zemlja_n2119714 [in Russian].
15. (2022). On the organization of interaction between the Armed Forces of Ukraine, other components of the defense forces and media representatives during the legal regime of martial law. Order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine № 73. (Ukraine) Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785> [in Ukrainian].
16. (2022). List of information the disclosure of which may lead to the enemy's awareness of the actions of the Armed Forces of Ukraine and other defense components and negatively affect the performance of assigned tasks during the legal regime of martial law. Annex to Order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine № 73. (Ukraine). Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785?an=343> [in Ukrainian].
17. (2022). On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the establishment of criminal liability for collaborationist activities. Law of Ukraine № 2108-IX. (Ukraine). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> [in Ukrainian].
18. (2022). On amendments to Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine regarding improvement of liability for unauthorized dissemination of information about means of countering the aggression of the Russian Federation without authorization. Law of Ukraine № 2178-IX. (Ukraine). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2178-20#Text> [in Ukrainian].
19. (2022). On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of March 18, 2022 «On the implementation of a unified information policy under martial law». Decree of the President of Ukraine № 152/2022, March 19. (Ukraine). Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761> [in Ukrainian].
20. Horbulin, V. (2019). My path through the looking glass. Not just travel notes. Kyiv [in Russian].
21. (2022). Media consumption of Ukrainians under conditions of full-scale war. OPORA survey. *Oporaua*. June, 1. Retrieved from: https://www.oporaua.org/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannia-ukrayntsiv-v-umovakh-povnomashtabnoyi-viini-opituvannia-opori [in Ukrainian].
22. (2022). About media. Law of Ukraine № 2849-IX. (Ukraine). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 29.09.2025
Схвалено до друку / Accepted: 22.10.2025

